

La digren dal rumantsch è frappanta

Dumbraziun dal pievel 2000

DA LUCAS DEPLAZES / ANR

■ **Il regress dal rumantsch durant ils davos decennis ha procurà per diversas reacziuns ed acziuns en favur da la quarta lingua. Nagina lingua naziunala sa chatta en ina situaziun uschè alarmanta sco il rumantsch. Perquai èsi necessari d'observar il svilup intensivamain, oravant tut en las regiuns d'origin rumantschas.** Per incumbensa da l'Uffizi federal da statistica (UFS), dal chantun Grischun, da la Lia rumantscha e da Radio e Televisiun Rumantscha ha il sociolinguist *Gion Giachen Furer* (Roveredo/GR) analisà manidlamain la situaziun dal rumantsch. Attenziun speziala ha el dà al svilup en il territori tradiziunal rumantsch che cumpigliava 120 vischnancas. En 54 vischnancas ha il tudestg en il decurs dal temp substituì il rumantsch sco lingua maioritara. Dapi la dumbraziun dal pievel l'onn 2000 cumpiglia la regiun linguistica rumantscha – tenor definiziun da l'UFS – be pli 66 vischnancas en quatter territoris separads in da l'auter.

La maioritad dals Grischuns eran Rumantschs

Cura ch'il Grischun è entrà en la confederaziun l'onn 1803 dumbra il chantun 73 000 abitants. Da quels discurrivan var 36 600 rumantsch en in territori fitg cumpact. Quai vul dir che pli che la mesadad dal pievel grischun discurriva rumantsch. Da lez temp savevan en Svizra 2,2% dals 1,65 milliuns abitants rumantsch.

Durant lung temp èn ils cunfins linguistics dals Rumantschs restà pli u main stabil. Ils embrugls durant la davosa fasa da la veglia Republica Raetia enturn 1800 e l'entrada dal Grischun en la confederaziun 1803 han fatg stremblir las veglias structures, nua ch'il rumantsch aveva ses plaz definì. Il rumantsch (tgenin???, la red.) n'ha betg survegnì la posiziun uffiziala, ni en il chantun ni en la confederaziun. La nova administraziun è sa concentrada a Cui-ra. Ils Rumantschs han stuì s'avrir envers il tudestg per tegnair pitg a l'elita. En connex cun la scolaziun obligatoria dals uffants han diversas vischnancas en il territori rumantsch simplamain introduci la scola tudestga. Qua tras ha la germanisaziun en il Grischun survegnì

Ivo Berther (san.) da l'Uffizi chantunal da cultura ha preschentà a Berna la situaziun dal rumantsch. Gion Giachen Furer ha fatg in studi da detagl davart la situaziun en las regiuns rumantschas

FOTO L. DEPLAZES

novs impuls. «Per quests motivs è il tudestg daventà il requisit indispensabel per il progress social, per far carriera», constatescha Furer en ses rapport. Quai è era stada la raschun pertge che las relaziuns da pussanza linguistica èn sa sviluppadas en favur dal tudestg, sin donn e cust dal rumantsch. Consequentamain han be paucs immigrads emprendì rumantsch pli.

L'immigraziun ha consequenzas

Il svilup economic suenter la Segunda

guerra mundiala ha reactivà la mobilitad da la populaziun. Il territori rumantsch è stà confruntà cun ina immigraziun che ha già consequenzas negativas sin il rumantsch. Diversas vischnancas han midà d'ina maioritad rumantscha ad ina maioritad linguistica tudestga. Il meglier è sa mantegnì il rumantsch en Lumnezia, en la Cadi ed en Val Müstair. En l'Engiadina Bassa pon ins constatar ina digren pli marcanta. Ina sperdita accentuada dal rumantsch èsi da constatar en la Foppa ed en Sur-

meir. En l'Engiadina'Ota è la situaziun pervi da l'immigraziun massiva schizunt alarmanta. Durant ils davos 50 onns è il dumber da persunas che han inditgà il rumantsch sco lur linguatg, sa sbassà considerablmain. Quai ha sensibilisà la confederaziun, il chantun e la populaziun svizra per ils quitads da la Rumantschia, uschia ch'ins ha prendì diversas mesiras en favur da questa minoritad.

Blers Rumantschs emigreschan en la Bassa

In nov moviment accentuà, in tschert exodus, hai dà suenter la Segunda guerra mundiala en il Grischun. Bleras Rumantschas e blers Rumantschs han bandunà il Grischun per tschertgar lavur e gudogn en la Bassa. Actualmain vivan en la Bassa var 20 000 Rumantschs u quasi in terz da las 60 561 persunas che han inditgà il rumantsch sco linguatg discurri. Las structures dal rumantsch en la Bassa èn flaiavas; sia muntada sociala u politica è modesta.

Rumantsch sco lingua ch'ins sa il meglier

Dapi l'onn 1990 differenziescha l'UFS tar la dumbraziun dal pievel tranter «Lingua ch'ins sa il meglier» e «Lingua discurrida». 1990 han 25 894 persunas – u 38% dals 66 780 abitants en il territori tradiziunal rumantsch – inditgà il rumantsch sco lingua ch'els san il meglier. Diesch onns pli tard èsi stà var 24 000 (–7,3%) persunas che sa reparan grosso modo sco suonda (indic. LR) sin ils tschintg idioms: sursilvan 14 000, vallader 5100, puter 2300, surmiran 2100, sutsilvan 600.

En il territori dals tschintg idioms è vegnì constatà in minus da 2% tar il vallader e 5% tar il sursilvan. Il territori surmiran ha pers 15,3%, il puter 16,3% ed il sutsilvan 26,6%, quai be durant ils davos diesch onns (1990 – 2000).

Actualmain han inditgà en il territori dal vallader 60,41% dals abitants il rumantsch sco linguatg ch'el san il meglier, en Val Müstair 74,1%, Scuol 49,4%, Tarasp 38,4. En il territori dal sursilvan 42,5%, senza il Plaun schizunt 66%. In'otra situaziun èsi en Surmeir cun 30,2% (Vallada da la Gelgia 52,3%), en Engiadina'Ota cun 12,8%, en Sutselva cun 7,9%. Ins sto dentant

differenziar tranter las singulas vischnancas. En Schons san 20,8% rumantsch; en quatter vischnancas da la Muntogna da Schons discurran pli che la mesadad dals abitants anc rumantsch. A Veulden han 19,4% inditgà il rumantsch.

Lingua da famiglia

Meglier vesi or tar il rumantsch sco lingua da famiglia en ils territoris tradiziunalmain rumantschs, numnadamain: vallader 74,6%, sursilvan 52,2%, surmiran 38,8%, puter 23,1%, sutsilvan 13,8%. Sco lingua da famiglia han inditgà il rumantsch en Lumnezia 87,9% dals abitants, en la Cadi 84,2%, en la Foppa 62,6%. En la Foppa datti grondas differenzas sco Glion cun 45,7% e Pigniu cun 100% Rumantschs. La Foppa è la suletta regiun che ha prendì tiers minimalmain ils davos diesch onns en il sector «linguatg da famiglia».

Da remartgar è che en la Cadi, en Lumnezia ed en il territori dal vallader ha 1/10 da la populaziun estra inditgà il rumantsch sco linguatg ch'els san il meglier.

L'adiever dal rumantsch en scola e professiun

Dapi 1990 han ins pudì s'exprimer tar las dumondas davart la lingua era areguard l'adiever dal rumantsch en famiglia, en la professiun ed en scola. Positiv èsi da remartgar che l'adiever è s'augmentà tant en la professiun sco en scola. Sco linguatg da famiglia ha il rumantsch plitost pers sia impurtanza. Quest regress è per part la consequenza da l'assimilaziun dals Rumantschs en la diaspora, dentant era il resultat da la discriminaziun en l'agen chantun durant blers onns, manegia Furer en sia analisa. L'augment da l'impurtanza dal rumantsch en la professiun è d'attribuir d'ina vart a las pussaivladads pli extendidas da discurrer la lingua da la mamma sin il plaz da lavur, da l'autra vart ad ina meglieraziun dal status dal rumantsch sco quai ch'ella è succedida il davos temp, che porta ussa fritgs.

Entant che l'anglais n'ha quasi nagina muntada sco med da comunicaziun en las famiglias, han 15,2% inditgà l'onn 2000 l'anglais sco linguatg da professiun en il Grischun, uschia ch'el è sa posiziunà avant il franzos cun 11%.